

ПРИЧИНИ ТА УМОВИ СКОЄННЯ СЛУЖБОВИМИ ОСОБАМИ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

CAUSES AND CONDITIONS OF COMMUNICATION OF OFFICIALS OF CRIMES IN THE FIELD OF ECONOMIC ACTIVITY

Бахновська І.П., к.ю.н.,
доцент кафедри права

*Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету*

Білоус І.М., к.ю.н.,
доцент кафедри права

*Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету*

Стаття присвячена дослідженню причин та умов вчинення службовими особами злочинів у сфері господарської діяльності, що є необхідним чинником для визначення системи протидії цьому негативному явищу. Проаналізовано сучасний стан вивчення причин та умов злочинів у сфері господарювання України. Встановлено фактори, які детермінують злочинність, відрізняються між собою не тільки за ступенем криміногенної дії на злочинність, а й за характером.

З'ясовано, що умовами, які сприяють скоєнню службовими особами злочинів у сфері господарської діяльності, є явища, процеси, що необхідні для дії причин такого виду злочинів, приводять у дію ці причини, а саме недоліки у регуляторному законодавстві. Наголошено, що причиною злочинів є сформована під впливом різних негативних явищ і процесів антисуспільна установка у свідомості особи, яка спричинила в неї рішучість вчинити злочин або призвела до скоєння злочину.

Проаналізовано поняття «детермінація», «причини й умови, фактори злочинності». З'ясовано, що детермінація являє собою найбільш загальну категорію, яка характеризує залежність одних явищ і процесів від інших. Наголошено на тому, що фактори, які сприяють вчиненню злочинів службовими особами у сфері господарської діяльності, об'єднують у такі групи: політико-правові, соціально-економічні, організаційно-управлінські, морально-психологічні.

Визначено, що сутність причин злочинів, вчинених службовими особами у сфері господарської діяльності, виявляється у тому, що певні суспільні явища та процеси, впливаючи на формування негативних поглядів і установок у поєднанні з криміногенною мотивацією, зумовлюють злочинну діяльність. Злочинність складається з комплексу взаємопов'язаних і взаємозумовлених умов і причин, що з урахуванням криміногенної ситуації у своїй сукупності й зумовлюють вчинення суспільно небезпечних діянь у сфері службової діяльності. Наголошено, що встановлення змісту та сфери існування відповідних факторів скоєння злочинів службовими особами у сфері господарської діяльності має значення для розробки адекватних заходів протидії злочинності.

Ключові слова: детермінанти, причини та умова злочинності, суб'єктивний та об'єктивний характер правопорушення, детермінанти економічного характеру, детермінанти політико-правового характеру, детермінанти соціального характеру, правосвідомість.

The article is devoted to the study of the causes and conditions of committing crimes by officials in the field of economic activity, which is a necessary factor in determining the system of counteraction to this negative phenomenon. The current state of studying the causes and conditions of crimes in the sphere of economy of Ukraine is analyzed. The factors that determine crime differ not only in the degree of criminogenic effect on crime, but also in nature.

It was found that the conditions that contribute to the commission of crimes by officials in the field of economic activity are the phenomena, processes that are necessary for the action of the causes of this type of crime, trigger these causes, namely shortcomings in regulatory legislation. It is emphasized that the cause of crimes is the anti-social attitude formed under the influence of various negative phenomena and processes in the mind of a person, which caused him determination to commit a crime or led to the commission of a crime.

The concepts of determination, causes and conditions, factors of crime are analyzed. Determination has been found to be the most general category that characterizes the dependence of some phenomena and processes on others. It is emphasized that the factors that contribute to the commission of crimes by officials in the field of economic activity are grouped into the following groups: political and legal, socio-economic, organizational and managerial, moral and psychological.

It is determined that the essence of the causes of crimes committed by officials in the field of economic activity is manifested in the fact that certain social phenomena and processes, influencing the formation of negative views and attitudes, in combination with criminogenic motivation cause criminal activity. Crime is a set of interrelated and interdependent conditions and causes that, taking into account the criminogenic situation in its entirety and lead to the commission of socially dangerous acts in the sphere of official activity.

It is emphasized that the establishment of the content and scope of the relevant factors of crime committed by officials in the field of economic activity, is important for the development of adequate measures to combat crime.

Key words: determinants, causes and conditions of crime, subjective and objective nature of the offense, determinants of economic nature, determinants of political and legal nature, determinants of social nature, legal awareness.

Постановка проблеми. Проблема детермінації злочинів, скоєних службовими особами у сфері господарської діяльності, має велике практичне значення в протидії злочинності загалом. Всебічне вивчення цього правового феномена не лише з точки зору кримінального права, а й кримінології передбачає протидію злочинам, скоєним службовими особами у сфері господарської діяльності.

В умовах перехідної економіки в нашій державі законодавство у сфері господарських відносин має значну кількість прогалин, отже, це дає реальну можливість неза-

конного збагачення. Таким чином, вивчення причин і умов скоєння злочинів службовими особами у сфері господарської діяльності сприятиме ефективній протидії злочинності зазначеної сфери під час проведення як оперативно-розшукових заходів, так і слідчих (розшукових) дій. Крім того, дає можливість правильно розв'язувати проблеми щодо індивідуальної відповідальності та покарання, виявляти причини й умови, що впливають на скоєння злочинів службовими особами у сфері господарської діяльності.

Ефективне запобігання злочинності насамперед потребує чіткого розуміння причин (причини) або казуальності

злочинів, скоєних службовими особами у сфері господарської діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання службової злочинності з позицій різних наук кримінально-правового циклу раніше розглядалися такими вітчизняними та іноземними фахівцями, як: Ю. Антонян, В. Голіна, П. Дагель, І. Даньшин, А. Долгова, О. Джуца, В. Дрьомін, М. Дунас, А. Закалюк, А. Задорожний, В. Кудрявцев, Н. Кузнецова, Г. Кулик, М. Клинарда, Г. Кайзера, Н. Лейкіна, Г. Мінковський, Ч. Ломброзо, В. Лунєєв, І. Ной, В. Сисоєв, П. Шнайдер та ін.

Окремі кримінально-правові аспекти, пов'язані зі злочинами, скоєними службовими особами у сфері господарської діяльності, частково досліджено в працях А. Смирнової «Кримінологічні проблеми попередження злочинності у сфері підприємницької діяльності» (2002 р.), О. Кальмана «Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження» (2004 р.), О. Титаренка «Проблеми боротьби з економічними злочинами у вугільній промисловості» (2006 р.), Ю. Левченка «Запобігання злочинам, що вчиняються у нафтогазовому комплексі України» (2008 р.), В. Ставінського «Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам у нафтогазовому комплексі» (2012 р.), А. Задорожного «Запобігання злочинам у сфері службової діяльності» (2013 р.), О. Бусол «Протидія корупційній злочинності в Україні у контексті сучасної антикорупційної стратегії» (2015 р.).

Зазвичай увага одних дослідників фокусується на окремих аспектах запобігання економічним злочинам, що вчиняються службовими особами, вони концентрують свої зусилля переважно на кримінально-правових аспектах проблеми (визначають складники складу кожного злочину, які характеризують злочини, що скоєні службовими особами у сфері господарської діяльності). Інші дослідники акцентують увагу на особі злочинця, на проблемних аспектах кримінологічної характеристики корупційної злочинності та визначенні дієвих механізмів боротьби з нею та не можуть повною мірою розкрити специфіку службової злочинності у сфері господарської діяльності як складного соціально-правового явища. Крім того, наукові пошуки причин та умов, що впливають на скоєння злочинів службовими особами у сфері господарської діяльності, не вичерпали коло наявних теоретичних проблем запобігання злочинам у сфері господарської діяльності, що вчиняються службовими особами, а окремі їх положення потребують подальшого розроблення.

Формулювання цілей. Мета статті – дослідити процес детермінації злочинів, скоєних службовими особами у сфері господарської діяльності, а також закономірність причин та умов, що сприяють скоєнню злочину, та класифікувати фактори, які детермінують злочинність, відрізняють її між собою для забезпечення підвищення ефективності діяльності, спрямованої на запобігання злочинності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Детермінація злочинності є багатогранною, яка охоплює різні суспільні відносини, процеси, що є предметом дослідження таких суспільних наук, як: філософія та психологія, а також соціологія та соціальна психологія. Розв'язання проблеми детермінації злочинів у сфері господарської діяльності викликає необхідність дослідження основних суспільних економічних процесів, ринкових утворень, суспільної діяльності, що здійснюється службовими особами у сфері господарювання [10, с. 22].

Загалом у кримінології поняття «причини злочинності» охоплює комплекс взаємодіючих детермінант, які зумовлюють злочинність.

Наука кримінологія під причинами злочинності розуміє соціально-психологічні обставини, які безпосередньо породжують і відтворюють злочинність та злочини як свій закономірний наслідок. Умови злочинності – це комплекс явищ, які самі по собі не можуть породити злочинність,

але слугують певними обставинами, що сприяють її виникненню та існуванню [14, с. 45].

Більшість авторів пропонують використовувати термін «детермінація злочинності», коли йдеться про причини та умови злочинності. Як зазначають О. Бандурка і Л. Давиденко, поняття детермінації є похідним від слів «детермінант», «детермінувати».

Поряд із термінами «детермінанти», «обставини» в різноманітних значеннях використовується термін «фактор» – це причина, рушійна сила процесу, яка визначає його характер, окремі риси; група причин, об'єднаних якоюсь ознакою. Ми поділяємо думку тих авторів, які розуміють фактор і як причину, і як умову (необхідну й супутню), і як явище, яке перебуває з ними у функціональному зв'язку, а також визначений стан соціальних процесів та явищ, їх взаємозумовлених сполучень [1, с. 32–33].

У кримінології наявні різні підходи (Д. Бахарев) [2, с. 23], А. Бойко [3, с. 17], А. Долгова [6, с. 252–258]) до класифікації теорій (концепцій) детермінації злочинності.

На наш погляд, детермінанти, що спонукають до скоєння злочинів, як правило, – це об'єктивні і суб'єктивні явища, котрі активізують психічну діяльність особи на кримінальну поведінку, котрі мають належний зв'язок між собою.

Н. Кузнецова зауважувала, що в детермінантах злочинності необхідно розрізняти соціальні явища, що її породжують і здійснюють несприятливі зміни стану і динаміки. Останні впливають на: а) інтенсивність дії явищ першої групи (наприклад, ослаблення боротьби зі злочинністю в певному регіоні); б) масштаб дії явищ першої групи (поява нових районів певного регіону); в) формування нових «ланцюгів спричинення» (наприклад, обстановка надзвичайного стану) [12, с. 15].

Дослідження кримінологів дають змогу стверджувати, що фактори, які детермінують злочинність, відрізняються між собою не тільки за ступенем криміногенної дії на злочинність, а й за характером. У цьому сенсі можна виділити такі групи детермінант, а саме:

- детермінанти економічного характеру – панівні галузі господарства, джерела інвестицій, стан бюджету, співвідношення бюджету, його доходної та витратної частин, перебіг приватизації, рівень розвитку малого та середнього підприємництва, зайнятість населення тощо;
- детермінанти політико-правового характеру – сфера розроблення та реалізації економічної політики держави, що тісно пов'язана з економічними факторами, державне регулювання економічних процесів та ін.;
- детермінанти соціального характеру – життєвий рівень населення, забезпеченість населення товарами, житлом, послугами, рівень доходів, якість медичного забезпечення, освітній рівень населення, звичаї, традиції, стереотипи поведінки, які зумовлені етнопсихологічними, національними, релігійними, історичними та іншими особливостями тощо [19, с. 51–52].

У процесі дослідження детермінантів злочинів, скоєних службовими особами у сфері господарської діяльності, необхідно виділити такі групи обставин: 1) обставини, які впливали на становлення службової особи в процесі її трудової діяльності (вплив негативних явищ: корупція у навчанні, отримання посади тощо); 2) це життєва ситуація вибору скоєння злочину службовою особою під впливом державних корумпованих структур. У процесі визначення детермінації зазначених злочинів не потрібно визначати неминучість і закономірність причин та умов, що сприяють вчиненню злочину, як це пропонується деякими вченими [13, с. 324].

Причиною називають явища (системи), які породжують, продукують інші явища (системи) – наслідки. Тобто між причиною і наслідком є зв'язок генетичний, продукуючий. У тлумачних словниках слово «причина» етимологічно пов'язується з дієсловом «вчиняти», тобто робити, творити, виробляти (явище, яке зумовлює або продовжує інше явище, мотив) [18, с. 496].

Необхідно зазначити, що причини та умови злочинності визначають систему компонентів окремого виду злочинів.

Таким чином, причини – це соціальні явища, які в бінарному зв'язку породжують і відтворюють злочинність і злочини як свій закономірний наслідок [11, с. 116].

Умови – такі явища, які самі не породжують злочинність і злочини, а сприяють, полегшують, інтенсифікують: а) формування і б) дію причини. Це різноманітні явища, процеси, обставини, які сприяють або створюють можливість виникнення та прояву причини, яка породжує наслідок [5, с. 44].

Отже, причини – це ті внутрішні (суб'єктивні) фактори стосовно особи злочинця, що породжують у неї злочинну мотивацію, тобто її психологічні якості, тоді як умови – це зовнішні щодо особи злочинця обставини, що сприяють скоєнню злочину, створюючи сприятливу для цього обстановку [4]. Як підтверджують окремі дослідження, між причинами та умовами є тісна взаємодія, наявність якої і дозволяє використовувати узагальнене поняття «криміногенні детермінанти», що охоплює й ті та інші. Умови самі собою не можуть породити злочини, а тим більше їх поєднати. Кримінальні детермінанти формують причини, які мають тісний зв'язок і складаються у вигляді системи «причини – умови» і зумовлюють загальний зміст [9, с. 435].

Криміногенні фактори злочинів у сфері господарської діяльності, що вчиняються службовими особами, досить численні й різноманітні. Вони визначені передусім істотними змінами у соціально-економічному житті суспільства і мають зовнішні та внутрішні причини.

Злочини у сфері службової діяльності є системою взаємопов'язаних криміногенних явищ і процесів об'єктивного та суб'єктивного характеру, що в поєднанні з іншими факторами прямо й опосередковано детермінують злочинність у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, що зумовлюють службову злочинність як явище та спричиняють її конкретні прояви, виступають головним напрямом запобігання їй [16, с. 445].

Як відомо, внутрішньою причиною злочинної поведінки службових осіб є криміногенна мотивація. Для корисливої злочинної поведінки типова корислива криміногенна мотивація. Користь взагалі – це прагнення до особистої вигоди, наживи, матеріальної користі за чужий рахунок. Так, Н. Кузнецова, досліджуючи криміногенну мотивацію взагалі, виділила свого часу чотири види корисливої мотивації: користь – накопичення, користь – паразитизм, користь – легковажність, користь – нужда [12, с. 11].

Антигромадські погляди (установка) перед своїм виявленням у конкретному злочині, як правило, протягом доволі тривалого за часом періоду формуються у свідомості особи. Джерелом формування конкретної антигромадської установки є фактори біологічного (успадковані психофізіологічні особливості особи, її темперамент тощо) та соціального (конкретні обставини життя та виховання особи) характеру, під впливом яких у неї з'являються егоїстичні погляди, індивідуалістичні звички та навички [4].

Отже, узагальнюючи та систематизуючи причини та умови виникнення та поширення злочинів у сфері господарської діяльності службовими особами, можна говорити про таку класифікацію: політико-правові, соціально-економічні, морально-психологічні, організаційно-управлінські, які пов'язані між собою та мають досить умовні границі.

Політико-правові фактори поділяються на дві групи: соціально-політичні та правові. А соціально-політичні детермінанти можна поділити на політико-ідеологічні причини та умови і політико-ідеологічні причини та умови.

До *соціально-політичних чинників*, що спонукають до вчинення злочинів у сфері господарської діяльності службовими особами, належать: непрогнозованість та нестабільність державної політики, неврахування пріоритетних потреб населення; тотальність державного регулювання господарської діяльності; недовір'я запроваджених реформ у господарський сектор; монополізація господарської діяльності олігархами; створення контролюючого надприбуткового бізнесу у сфері виробництва та торгівлі в ключових секторах економіки; неефективність громадського контролю за діяльністю вищих посадових та службових осіб, які очолюють державні установи та комерційні підприємства.

Специфіка їх впливу полягає в тому, що вони виникають на підґрунті наявних у суспільстві економічних відносин і відтворюють дійсність через призму цих відносин. Умови економічної життєдіяльності, з якою силою вони б не впливали на політичні, ідеологічні та інші фактори, є вирішальними і пронизують усі процеси розвитку суспільства [7, с. 80].

До *правових факторів*, які сприяють вчиненню злочинів у сфері господарської діяльності службовими особами, належать: прогалини в підзаконних актах різного рівня; недосконалість чинного законодавства, багатозначність та різне трактування положень; відсталість від реалій життя нормативно-правових актів, які регулюють відносини у цій сфері.

До *соціально-економічних факторів*, що спонукають вчинення злочинів у сфері господарської діяльності службовими особами, належать: загострення економічної ситуації в державі; зменшення внутрішнього валового продукту; суперечливість між економічними потребами особи і можливостями суспільства в їх задоволенні; незаконна господарська діяльність як спосіб незаконного збагачення [17, с. 308]; інфляція національної валюти, тіньова економіка як спосіб економічного виживання; високий рівень корумпованості системи державного регулювання господарської діяльності та лобіювання протиправних економічних інтересів окремих фінансово-промислових груп; недобросовісна конкуренція та отримання високих прибутків; недостатня інтегрованість національної економіки у світову тощо.

Фактори зазначених злочинів досить численні й різноманітні, це пояснюється насамперед істотними змінами у соціально-економічному житті суспільства.

У процесі незаконної господарської діяльності здійснюються правопорушення, пов'язані з незаконною приватизацією державної власності, використанням тіньових схем здійснення шахрайства з фінансовими ресурсами, відмиванням доходів, отриманих злочинним шляхом, які згодом виливаються в легальну економіку і створюють недобросовісну конкуренцію та отримання високих прибутків [8, с. 254].

Найбільше криміналізовані сфери господарської діяльності – енергетична, банківська, сільськогосподарська, споживчий ринок тощо. А правопорушення у цих сферах, що вчиняються службовими особами, пов'язані з незаконною приватизацією державної власності, здійсненням шахрайства з фінансовими ресурсами, використанням тіньових схем, відмиванням доходів, отриманих злочинним шляхом, які створюють недобросовісну конкуренцію.

Системний вплив на злочинність у сфері економіки є головною фундаментальною передумовою ефективною боротьби з цим типом злочинності на всіх рівнях попереджувальної діяльності [6, с. 158].

До *організаційно-управлінських факторів*, які сприяють скоєнню злочинів у сфері господарської діяльності службовими особами, належать: неефективність державного і громадського контролю за бюджетними коштами; створення контролюючого надприбуткового бізнесу у сфері виробництва та торгівлі в ключових секторах економіки; бюрократизм органів державної влади і органів

місцевого самоврядування; некомпетентність окремих службових осіб у разі прийняття управлінських рішень; недоліки в підборі й розстановці кадрів в органах влади та управління та інше.

До *морально-психологічних* факторів, які детермінують злочини у сфері господарської діяльності, що вчиняються службовими особами, належать: недоліки соціально-виховного характеру, які сформувалися у свідомості; можливість використання свого службового становища в особистих цілях; поширеність у середовищі державних службовців, суб'єктів господарювання особливого стилю мислення – можливість збагачення будь-яким шляхом, включаючи протиправний; поблагливе ставлення до фактів хабарництва з боку оточуючих [17, с. 56].

Причини та умови скоєння злочинів і їх встановлення постійно піддається дискусії. На переконання М. Дунаса, причини – це внутрішні (суб'єктивні) фактори, які спонукають особу вчинити злочин і зароджують у неї злочинну мотивацію, що відноситься до психологічного стану злочинця. Окремі дослідники зауважують, що причини злочину – це явища та процеси, які впливали на свідомість особи і виробляють потребу у вчиненні протиправних дій [5].

Такі властивості формує психологічна атмосфера у державному середовищі, а саме конкуренція, прагнення влади та збагачення. До основних властивостей, що спонукають зазначених осіб до вчинення злочинів, зараховують [4, с. 345–348]: 1) прогресуючі матеріальні потреби, прагнення бути заможною людиною, яка має гроші не тільки для задоволення повсякденних потреб, але й для створення певного «іміджу» – належності до вищих кіл суспільства; 2) переконаність у тому, що гроші – це найвища цінність у житті, та постійна потреба «робити гроші» стає основною, а інколи єдиною метою; 3) правовий і моральний нігілізм, тобто зневажання законів і норм моралі та прагнення досягти поставленої мети будь-якими, зокрема незаконними, а інколи й відверто злочинними методами; 4) нехтування як інтересами суспільства загалом, так і окремих людей, зневажання людей,

які стоять нижче за своїми фінансовими можливостями; 5) схильність до ризику в службовій діяльності та в житті загалом, яка переростає в авантюризм (неврахування під час прийняття рішень явно наявних небезпечних обставин); 6) динамічність поведінки залежно від життєвих обставин (можливість їх зміни на прямо протилежні).

Висновки. Негативні явища та процеси, що відбуваються в економічній та соціальній сферах, негативно впливають і на духовно-моральний стан українського суспільства. У свідомості багатьох людей втрачена цінність продуктивної праці як джерела благополуччя та головного засобу самореалізації особистості. Причинами, які сформовані під впливом різних негативних економічних явищ і процесів, є морально-психологічна установка у свідомості особи (уявлення про можливість легко досягти збагачення обманним шляхом, участю в недобросовісних фінансових іграх, кримінальному бізнесі), яка спонукає конкретну особу на вчинення службового злочину в сфері господарської діяльності з метою збагачення.

Умовами, які сприяють вчиненню службових злочинів у сфері господарської діяльності, є явища, процеси, які необхідні для дії причин цього виду правопорушень, пов'язані з недоліками у законодавстві (прогалини в підзаконних актах різного рівня, недосконалість, багатозначність та різне трактування їх положень); недосконалість державного і громадського контролю за бюджетними коштами; бюрократизм; нестабільність фінансової, валютної, податкової, митної, промислової, політики держави; недоліки в реалізації державної кримінальної та кримінологічної політики в напрямі боротьби зі злочинністю в економічній сфері.

Дослідження причин і умов злочинів у сфері господарської діяльності, що вчиняються службовими особами, сприяють аналізу і розробленню заходів, спрямованих на їх виявлення та припинення.

Саме усунення причин та умов, що сприяють скоєнню таких злочинів, є необхідною передумовою для розроблення системи заходів запобігання злочинам.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бандурка А.М., Давыденко Л.М. Преступность в Украине: причины и противодействие : монография. Харьков : Основа, 2003. 368 с.
2. Бахарев Д.В. Пространственный анализ причинного комплекса преступности : история, теория, методы, практика : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Екатеринбург, 2016. 51 с.
3. Бойко А.М. Детермінація економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки (теоретико-кримінологічне дослідження) : монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. 380 с.
4. Великанов С.В., Волобуев А.Ф., Журавель В.А. Криміналістична профілактика економічних злочинів : науково-практичний посібник. Харків : Харків юридичний, 2006. 236 с.
5. Дунас М.О. Службові особи, які вчиняють правопорушення у сфері господарської діяльності. *Рівень ефективності та необхідність впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Харків : Східноукраїнська наукова юридична організація, 2019. С. 44–47.
6. Долгова А.И. Криминология. 2-е изд. Москва : НОРМА, 2009. С. 252–268.
7. Злочинність у сфері економіки: проблеми прогнозування, планування та координації заходів протидії / за ред. О.Г. Кальмана. Харків : Нова Софт, 2005. 255 с.
8. Криминологія : підручник / В.В. Голіна, Б.М. Головін, М.Ю. Валуйська та ін. ; за ред. В.В. Голіни, Б.М. Головіна. Харків : Право, 2014. 440 с.
9. Криминологія : підручник для студентів вищих навчальних закладів / О.М. Джужа, Я.Ю. Кондратьєв, О.Г. Кулик, П.П. Михайленко та ін. ; за заг. ред. О.М. Джужі. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 416 с.
10. Криминологія : підручник / А.М. Бабенко, О.Ю. Бусел, О.М. Костенко, та ін. ; за заг. ред. Ю.В. Нікітіна, С.Ф. Денісова, Є.С. Стрельцова. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2018. 416 с.
11. Криминологія : учебник / под ред. Б.В. Коробейникова, Н.Ф. Кузнецовой, Г.М. Миньковского. Москва : Юрид. лит, 1988. 384 с.
12. Кузнецова И.Ф. Мотивация преступлений и тенденции ее изменения. *Вопросы советской криминологии*. Москва : Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности. 1976. Ч. 2. С. 11–14.
13. Литвинов О.М. Поняття і класифікація причин та умов, що сприяють вчиненню злочину. *Форум права*. 2008. № 2. С. 323–327.
14. Макаров А.В. Преступность в бюджетной сфере : дисс. д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08. Санкт-Петербург, 2005. 396 с.
15. Мезенцева І. Криминологічна характеристика корупційної злочинності. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. № 4. 2014. С. 106–113.
16. Моніторинговий криминологічний аналіз злочинності в Україні (2009–2013 роки) : монографія / Є.М. Блажівський та ін. Національна академія прокуратури України. Київ. 2014. 484 с.
17. Протидія хабарництву у бюджетній сфері підрозділами Державної служби боротьби з економічною злочинністю : науково-практичний посібник / В.В. Коряк, В.І. Василичук, В.Р. Сливенко, Г.В. Сальков ; за заг. ред. О.М. Джужі. Київ, 2011. 205 с.
18. Скрєкля Л.І. Експерт як суб'єкт складу корупційного злочину, передбаченого ч. 3 ст. 368-4 КК України. *Європейські перспективи*. 2017 р. № 3. С. 43–49.
19. Сисоева В.П. Детермінанти вчинення злочинів щодо порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*, № 2, 2013. С. 51–59.